

Műhelyforgácsok

Bori Imre

1.

A jegyzetek, amelyeknek anyagát rendezgetem, egy évvel ezelőtt kerültek papírra. Akkor Ady Endre, József Attila, Radnóti Miklós verseinek szerb nyelvű kiadásán dolgoztunk, most a jegyzetek mellé kerültek az ízléses, szép kiállítású kötetek is, hirdetve a kiadó szándékát, törekvéseit: méltó köntösben, s ha lehet, méltó fordításban is, közreadni a magyar költészet java termését szerbhórvát nyelven.

Az alábbiak nem a bírálat sorai. Inkább annak a szerény műhelynek a forgácsai, amelyben formálódott, alakult a kiadás, készült a válogatás, kovácsolódtak a szempontok, a szemlélet, mely alapján a fordításokat elbíráltuk.

2.

A szerb költészetnek van egy nagy fordítója: Zmaj. Működése a magyar irodalom szempontjából igen jelentős, s tiszteletre méltó a teljesítménye is: kisebb költemények mellett a János vitéz, a Toldi és Az ember tragédiája fordítása beleépült a szerb irodalmi köztudatba, emlékeként annak az eleven szellemi cserének, amely a múlt század derekán s a második felében is a két kultúra között folyt. S nem lebecsülendő szerepet játszottak ezek a fordítások — a maguk módján hézagpótlóak voltak. A Vukkal és Branko Radičevićyel feltört szerb népi

kultúra, a szerb népiesség nem a regény felé tájékozódott, hanem, akárcsak a magyar irodalomban, kedves műfaja a verses epika maradt, anélkül, hogy epikus természetek jelentkeztek volna a szerb irodalomban, hasonlóan a lírikus Radičevićhez, aki a szerb népdalokon ihletődött. Zmaj a János vitéz és a Toldi lefordításával azt a magas művészi rangra emelt népies epikát közvetítette a szerb olvasók felé, amelynek igénye Vuk és Radičević fellépte óta állandóan ott élt az irodalmi köztudatban, s amelyet Vuk népköltési gyűjtése nem tudott pótolni. Ugyanakkor nagyon jellemző, hogy ugyanez a Vuk gyűjtötte epika Njegoš drámai költeményében válik műköltészetté. Zmaj, akire a jelek szerint a feladat várt, nem érzett annyi erőt magában, hogy ezt megvalósítsa, s az akkor még oly hasonló két irodalom szelleme alapján, könnyűszerrel nyúlt a kéz-közben lévő magyar irodalomhoz.

Mondjuk, hogy azóta sem akadt Zmaj törekvéseinek méltó folytatója? Valóban, nem. A XX. század már egymással szemben álló kultúrák fejlődését mutatja. Đisalović fordítja a Hegyek koszorúját, s az első Ady-kötetre évtizedekig kell várni, mert minden nép maga gondoskodik értékeinek terjesztéséről. Így történt meg, hogy míg Zmaj a kortárs szemével olvasta Petőfi, Arany, Madách szövegeit, s azok szemléletben is harmonikusan illeszkedtek a fordító irodalmi tudatába, addig századunkban hasonló törekvést alig tudunk felfedezni mind a jugoszláv, mind a magyar irodalom relációjában. A közvetlen, kortársi kapcsolat megszűnt, a népek egymás feje felett néztek el Nyugat felé, s nem táplálták egymást. Ez a helyzet csupán az elmúlt másfél évtizedben változott meg — örvendetes módon.

3.

Nem néztük meg, pedig ki kellene kutatnunk, Ady verseinek útját a szerb és a horvát irodalomban. Ady prezentálása sürgős kiadói feladat, s inkább a köztudatra támaszkodunk, mint a kutatásokra, amikor Krleža tanulmányához vagy Mladen Leskovac fordításaihoz nyúlunk, hogy tájékozódjunk. A legtermészetesebb volt átnézni Szenteleky levelezését. A vajdasági magyar irodalom e lelkes munkása figyelt minden olyan megmozdulást, amely a két nép közeledését, egymás megismerését szolgálta. Leskovac, kinek nevével nem egyszer találkozhatunk e levelezésben, szerénykedett: fordításai nem formahűek. S ha verseket nem is találtunk, a Leskovac—Szenteleky levelezésből egy Ady-kötet kiadásának a tervéről értesülhetünk. Az akkori körülményekre éppen úgy fényt vetnek e levelek, mint arra, hogy negyven esztendővel ezelőtt a fordítástörekvések milyen akadályokba ütköztek, hogyan néztek akkor a szerb Ady-kötet megjelenése elé.

Már az első, a kötetben található Leskovachoz írt levélben olvasuk: „... tudom jól, hogy Ady igazi ismertetése nem tőlem, hanem egyedül Öntől függ, akinek ez művészi hivatására válik. Nagyon, nagyon boldog lennék, ha megérném azt, hogy egy kötetnyi Ady fordítás jelenik meg az Ön finom megértő átültetésében. Talán nem oly sápadt s olyan távoli ez az álom”. (1927. jan. 17.) Február 9-én ismét az Ady-kötetről

levelez: „Először is Adyról, illetve az Ady fordításokról szeretnék írni. Jól tudom, hogy a könyvkiadás ma mindenütt szomorú válságban van s hogy egy Ady könyv Belgrádban nem jelenhetne meg, mert senki sem vállalná a kiadását. Én úgy hiszem, hogy Ady szerb ismertése nem lehet az Ön magánügye, hanem egy magyar kiadó vagy kultúregyesület kötelessége. Kérdés persze csak az, hogy Ön hajlandó lenne-e fordításait átengedni nagyon szerény honorárium fejében egy ilyen könyvkiadó társaságnak, mondjuk a szuboticiai Minervának. Ha igen, úgy hiszem, hogy a dolog menni fog és a sápadt álomból valóság is lehet.” Novemberben ismét felbukkan az Ady-kötet ügye: „Mellékelek egy csomó Ady vers-cimet, melyet sietve kiválogattam a fordítás céljaira. Véleményem szerint 30-nál több verset nem kellene összegyűjteni a szerb Ady kötetben, mert az már fárasztó és felesleges dolog lenne. Így hát Önnek is válogatni kell az én válogatottaim közül, sőt a kívül állók közül is egyéniségéhez és hajlandóságához mérten. Beszéltem már Manojlovittal arról a dologról? Nagyon érdekelne minden tervezet és elindulási-akaras, hálás lennék, ha ezekről beszámolna.” S nem nézünk a másik munkás, a fentebb említett Todor Manojlović fordításai után sem — ott lappangnak az egykori újságok, folyóiratok hasábjain.

S amikor úgy látszott, hogy minden törekvés, amely Ady megismertetését célozta, meddő marad, Miroslav Krleža írja meg tanulmányát 1930-ban Adyról, s közöl beiktatva tanulmányába majd húsz Ady-verset is, néhányat teljes egészében, a többi pedig pár versszak kiragadásával (A Halál rokona, Sírní, sírní, sírní, Egyedül a tengerrel, és eljárt szott öregség, Magyar jakobinus dala, A magyar Messiások, A Duna vallo-mása, Nekünk Mohács kell, Nótázó, vén bakák, Kurucok így beszélnek, Krónikás ének 1918-ból, Két kuruc beszélget). Cím szerint a versek Ady gazdag „mitológiájának” lelényegesebb motívumait szólatatják meg, és ha még ehhez hozzátesszük Krleža sikerült stílusegoldásait, sajnálnunk kell, hogy tanulmánya megírása után nem vállalkozott az Ady-versek fordítására, mert benne Ady talán leginkább rokonára talált volna, hiszen mind a ketten hasonló környezet szülöttei és neveltjei, mind a kettőjükben az indulat hőfoka is hasonló. Ezek a fordítások két nagy tehetség találkozását örökítették volna meg a Dráva „két partján”. Nagylélegzetű tanulmánya (1930-ban jelent meg, s azóta még öt kiadását ismerjük), bár egyes megállapításaival nem érthetünk egyet, jó propagátora volt Adynak azok között, akik Krleža olvasóinak vallják maguk.

1953-ban a Matica srpska jelentet meg egy kötet Ady-verset Ivan Ivanji fordításában, Todor Manojlović, a hajdani Holnap kör tagja, Ady személyes ismerőse tanulmányának a kíséretében. 74 Ady-vers szerb nyelven — impozáns szám, a fordítások azonban már nem töltenek el bennünket lelkesedéssel. A fordítóból éppen az hiányzott, ami Adyban tombolt: az indulat. Fordításai simák, fésültek, és egy szelíd, „dekadens”, világfájdalmas költő arcéle bontakozik ki a szövegből. Szemmel láthatóan Ady verseinek ismerői nem ezt az egyoldalúan megválogatott Adyt szerették, s nem az ilyen Adyt szerették volna a szerb olvasónál látni, akinek kezébe már 1910-ben eljutott a Vér és arany című vers szövege, és Veljko Petrović is fordított annak idején (Paul Verlaine álma).

A kérdés ez: lehet-e a készülő kötetekben érvényesíteni a magyar fordításirodalomban kialakult elveket? Jogunk van-e ragaszkodni ahhoz a tartalmi és formai hűséghez, tehát a teljes versekhez, amelynek igényét a legjobb magyar fordítók emelték oly magasra, amikor egy másik nyelven alkarjuk az annyira nyelvében élő Adyt, a fogalmi tisztaságú József Attilát, vagy a klasszikus mértékekbe menekült Radnóti-i költői élményt közvetíteni? Mert az Ady-vershez tartozik, szervesen beleépült az a zengés is, amely szófűzésének, költői hang- és szótanának, mondatának sajátos tömörítéséből ered, és amely a magyarok fülében is egyszerre ad a szavaknak ősi ízt és egészen modern jelentést. S akad-e fordító, aki indulatból és nyelvi leleményből jelesre tud vizsgázni Ady szerb nyelvű verseivel? Ragaszkodjunk-e Ady gazdag rímeihez, József Attila bravúros megoldásaihoz, Radnóti időmértékéhez, amely a halál közeledését mérte? Az Ady-szavak energiás szavak, meg tudja-e tölteni fordítónk a szerhorvát nyelv szavait azzal az indulattal, amely egy Krležában tombol, tud-e tömöríteni, fel tudja-e használni a szerb költői nyelv eredményeit, vagy pedig versvázakat kapunk csupán, s úgy járunk, mint a Bánk bán nyelvével, más nyelvre áttéve semmitmondókká válnak, azok a helyek a legszürkébbek, amelyeket mi a legerősebbeknek érzünk.

József Attila és Radnóti esetében a problémák egy másik csoportja ugrik elénk: az egyik higgadt tisztasága, kristályosan áttetsző nyelve, amelyben a melankólia és a pátosz váltja egymást, az elégikus és az ódai hang, de ennek a hangnak semmi köze sem Mušicki ódáihoz, sem Vojislav Ilić, Rakić vagy Dučić, hogy közelebbi példát vegyek, stílusához; Radnóti pedig időmértékével támaszt szinte megoldhatatlannak látszó feladatot: a szerb nyelv nem bírja az időmértéket, s a költők nem tudnak úgy bánni vele, mint ahogy mi megszoktuk. Az időmérték a magyar költészet anyanyelvévé vált, hiszen Fazekas Mihály Ludas Matyja hexameterével kisebb feltűnést keltett, mint Petőfi a magyaros ütemű népdalaival!

S mégis: ragaszkodni kell a tartalmi és a formai hűséghez, magasra szabott igényként, amelyet a fordítónak meg kellene ostromolnia minden fordításában, még akkor is, ha a félúton megáll, mert nem bírja lélegzetvétellel. Egy pillanatban azon kaptam magam rajta, hogy keresem az analógiákat; költőinket melyik szerb költő nyelvén kellene fordítani. Ady mellett egy Krleža—Nastasijević ötvezetet, József Attilához Davičo (?), Radnótihoz egy Miodrag Pavlović költői nyelvét kellene köcsönkérni. De vajon célt érnénk-e így, a stílus ilyen mimikriével?

Egy azonban bizonyos: modern nyelv kell, senkihez és semmiféle költői nyelvhez nem hasonló, egy sajátos nyelv, amely a mai szerb költői nyelv minden eredményével bír, s mégis egyszerre három nyelven szól, árnyalataiban is hozzá a három magyar költő stílussajátosságait, az egyénítés magasiskolájaként.

Ezeket a jegyzeteket rendezve olvastam el Antić nyilatkozatát fordítói tapasztalatairól, amelyeket Fehér verseinek átköltése közben szer-

zett. Problémánk megvilágításához álljon ez is itt: „Engem megtanított magyarul. Más szóval: megtanított arra, hogy gimnazistaként beleszeressek anyanyelvembe, és vizsgálni kezdjem, tanulmányozni. Mert a magyar nyelvnek hallatlanul gazdag a szókincse. Fehér nyolcvan árnyalatban mondta ki a szél szót, én meg ugyanerre a szóra alig találtam tíz adekvát kifejezést.” Igen, ez az alapvető probléma, a fontos pedig csak az, hogy szerb nyelven is Ady, József Attila, Radnóti szóljon, ne pedig halvány és vértelen árnyuk kísértsen a versekből. A kötetekben majd lemérjük, törekvésünk milyen eredménnyel járt.

5.

A válogatás szempontjairól. Ha az előbb a fordítások problémáival találkoztunk, mondjuk így: „elvi sikon”, most a fordíthatóság képez akadályt, hogy szabadon szemezgessünk költőink termésében. Nem csak arról van szó, hogy ezt vagy azt a verset föltétlenül fel kell vennünk gyűjteményünkbe, hanem arra is gondolnunk kell, meg tud-e fordítónk birkózni vele. A nehézségek, tudom, relatívak, hiszen ha bőségesen állna rendelkezésünkre idő, talán minden fontosnak tartott vers fordítására találnánk embert is. Ugyanakkor arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy vannak versek, amelyekhez a nyelvnek érnie kell. Dantet a XIX. század nem tudta tolmácsolni, még egy Arany sem, el kellett jönnie a Nyugat nyelvi forradalmának, hogy az Isteni színjáték tercínái magyarul is Dante-versek legyenek, Homérosz „magyarításához” szükséges volt egy Illyés Gyula nyelve is, amely a népiesnek egy egész magas s választékos formáját jelenti. Babits vállalkozását az urbanizálódó magyar nyelv támogatta, de egy Homérosz áténeklésének akadályá lett volna ugyanez a nyelv.

A három magyar költő így a fordíthatóság szempontjából is ugyanannak a kérdésnek három arcát mutatta felénk. Adynál a már említett nyelvi nehézségek mellett nehézségeket okoztak Ady nagy betűs jelképei s a magyar történelemben ágyazott asszociációs fogalomköre is. A jelképek nem internacionálisak — mint első pillanatra gondolhatnánk. Ha a költői nyelv már maga tömörítés és kiválasztás, úgy egy költő jelképrendszere, s ha az a költő egy Ady Endre, ennek a kiválasztásnak egy még tömörebb megnyilvánulását jelenti. S ha logikai, lélektani vonatkozásai a jelképet egyetemesítik is, nyelvi realizációja még szorosabban köti ahhoz a nyelvhez, amelyben megszületett. Íme a példa, s itt kövessük a kötet rendjét:

A Hortobágy poétája — Pesnik Hortobađa

A sok zengésű magyar verscím s egyben jelkép, szemmel láthatóan több, mint amit a fordítás mond. Elveszett például a vers egészére is vonatkozó ellentét, amely a „híres magyar Hortobágy” és a „sok-sok méla vágy” kínozza poéta (nem költő!) szembeállításával keletkezik. A szerb fordítása éppen az ellenkezőjét mondja, mint amit az Ady-vers címe szuggerál. Ady *nem* a Hortobágy költője akart lenni, hiszen az a Nagy Parlag, az árvalányhaj, a csikós, a gulyás, a nacionalista roman-

tika rezervátuma a szemében, a betyárok földje, s ő gyűlölte a betyárságot átvitt értelemben is. Hortobágy a maradiság jelképe szemben a már-már affektáltságot kifejező *poéta* szóval, amely egy polgárosult világ költőjét jelenti az ő szótárában. Ady tudatosan használta a *poéta* szót, ellentétben a közhasználatú *költő* kifejezéssel, mintegy elkülönülését fejezve ki kora költőivel szemben. A versben Ady mondanivalójának lényege: az az atmoszféra sikkadt el, amely a nagy álmok temetőjét, a magyar elmaradottságot hordozza, és amely ellen Ady harcolt. Az már a fentiekből következik, hogy a második versszak s talán az egész vers legmerészebb szövszerkezete: a *csorda népek nomádi grubi* kifejezéssé szelídült.

Héja-nász az avaron — Brak jastreba nad ševarom

A Léda-versek jellegére mutató „héja-nász”, az egymást marcar, góli szerelmesek jelképe, a tömör kép hígult fel. Nem héják nászáró van szó, hanem héja-nászról, a nyelvi kifejezés nem bürtokos jelzős szerkezetet, hanem összetett szó képét mutatja. A fordító körülírta, s így elsikkasztotta a vers leglényegesebb képét, amelyből az egész mondanivaló fejlett ki.

Az űs Bizonny — ?

Izvestan sam samo u siguran pad — mondja a szerb szöveg, egyszerűen, simán, egész mondatos körülírással. Ady mitológikus élet-szőrnyéből nem maradt semmi, hiszen a jelkép jelentésének csak egy egész kicsi, morzsányi része került át a szerb szövegbe — egyetlen atom a jelkép-molekulából.

Az Értől az Óceánig — Od Era do Okeana

Átmenteni mindazt, amit az Ady emlegette *Ēr* jelent, szinte lehetetlen. Az *ér* kis patak is, földrajzi fogalom, de a kezdetet is jelenti, s Adynál azonosult a szülőfölddel — *Ēr*mindszenttel, amelynek a nevében benne van e szó. A szerb szöveg a jelentés e villódzását, a tetten ért fogalom-teremtést, jelképesítési munkát nem érzékelteti, nem tudja megmutatni.

Az idézett jelképek természetesen Ady jelképrendszere aránylag egyszerűbb rétegét képezik, s már itt legyőzhetetlennek mutatkoznak a felvetett problémák. Külön esetek a magyar történelem jelképesített nevei, utalásai. Az Ady-versek gazdag orkesztrációjában fontos helyet foglalnak el a magyar történelem nemesi szemlélete ellen csatázva született jelképek, nagyobbik részük negatív előjelet kapva, fonálkjáról mutatja Ady korának nemesi történelemtudatát. A lefordított versekben találkozunk *Árpád*, *Mohács*, *Majtény*, *Késmárk* nevével. Ha pusztán nevek maradnak ezek, a magyar történelmet nem ismerők nem asszociálnak hallatukra, a költő mondanivalója csonkultán jut el az olvasóhoz, vagy hosszas magyarázatba kell fogni minden ilyen utalás kapcsán, s megtoldani a fordító munkáját a lábjegyzetek tömegével. *Mohács* neve, tegyük fel, ismert, de nemcsak a sok csatatér egyikét jelenti, hanem az országos pusztulás képe is felidéződik tudatunkban, s az asszociációk hozzákapcsolják *Kisfaludy Károly Mohácsát* éppen úgy, mint a század-

vég romantikus festményét, a Cselepatákba fúló II. Lajosról, mint ahogy Árpád neve hozza Feszty millenniumi körképét és Anonymus misztifikációját is a honfoglalásról — a nemesi Magyarországról. Ezek után, azt hiszem, világos, mennyire meg kell fontolnunk, hogy olyan verset ajánljunk fordításra, amelyben egy Pusztaszer, Csák Máté, Werbőczy neve szerepel.

S mit kezdjen a fordító a nyelvújító Adyval? Csorda népekről beszél A Hortobágy poétája című versében, s a fordító tehetetlenül áll meg. Az eredmény: a *nomadi grubi* kifejezés, s az összetettségből sima jelzős szerkezet lett; a *szép ámulásuk szent városa* kifejezésből *lepih obmana sveti grad* (s itt még az ámulások szónak a szerb megfelelőjét sem találta meg), mint ahogy nem tudta megközelíteni az egy Fárosz lángol kifejezést sem, s lett belőle dalmát tengerparti idill: *jedan feral trepće*.

József Attila versei nemcsak más stíluseszmény szülöttei, más a nyelv, amelyen a költemények zengenek. S más a költő kép-világa is. József Attila a nyelv nagy nyence volt: egy-egy jelzős szerkezete, metaforája, hasonlata, rim-megoldása nyelvi bravúr magyar nyelven is, mekkora nyelvi leleményt követel hát akkor a fordítótól!

*Az idő lassan elszivárog,
nem lógok a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.*

*Vreme će polako da mine,
al' mleko mi basne ne treba.
Ja zahvatam iz dubine
života, zajedno sa penom neba.*

(*Ars poetica*)

Íme az eredeti és halvány lenyomata, egyetlen példán József Attila fordításának nehézségei. A magyar szöveg látszólag a lehető legegyszerűbb, csak le kell fordítani: a nyelv mai, nincsenek a szavaknak mellékzöngéi, csak szavak vannak s egy metafora. De az idő *elszivárog* — mondja a költő, s egyetlen ige megállítja a fordítót. Az idő valóban elmúlik, leegyszerűsítve így foghatjuk fel a sor értelmét, de a költő az elszivárog igét írva le, az idő múlásának sajátos, egyben nagyon érzékletes módját fejezi ki. Jelentésében benne van az észrevétlenség, a folyékonyosság, az öregedés fogalma is: az idő hajszálereken át tűnik el, belopja magát az ember sejtjeibe — a gyermekből felnőtt lesz —, „nem lógok a mesék tején” — mondja József Attila. A fordításban a metafora átmentődött, de az ige ismét elsikkadt. A fordító a mesék tején „lógásra” nem talált adekvát kifejezést, és így elszegényítette a képet. A *lógok*nak van egy jasszos, zsargonszerű jelentése is: nem vagyok már gyerek — szuggerálja a költő, s a fordító, hogy megőrizze a metaforát, kénytelen volt lemondani az egész kép érzékletességének, valódi tartalmának a visszaadásáról. A versszak két utolsó sora még nehezebb feladatot jelent, a szerb fordításban csak a habzó ég kifejezés maradt

meg, a teljes kép: a valódi világ, a habzó söröskorsóból hörpintő felnőtt azonban elsikkad, hiányzik a kép univerzalitása is, a világgá nőtt söröskancsó képzete, mint ahogy a hörpintek ige funkcionális szerepe, vizuális képzetekkel átszótt hangfestése nincs meg a fordításban. Bárhol nyúlunk is a versekhez s végezzünk mélyfúrást, a megoldatlan nyelvi kérdések sora áll előttünk. Vegyük most elő az Elégia befejező szakaszát, hogy lássuk a fordító vállalta feladat nehézségét:

*Tudod-e,
milyen öntudat kopár öröme
húz-vonz, hogy e táj nem enged és
miféle gazdag szenvedés
taszít ide?
Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben löknek, vernek.
Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatasz,
óh, lélek! Ez a hazám.*

*Znaš li
kakvog me saznanja radost nemošta
mami, pa me ovaj predeo ne pušta,
kakva me bogata patnja
jednako ovde drži?
To je povratak zlostavljenog sina
u zagrljaj majke iz tuđina.
Istinski
samo se ovde možeš smejati, plakati
i sebi samoj spokoj dati,
o dušo! To mi je otadžbina.*

Az első, összetett mondat, szemlátomást szegényebb, mint az eredeti. Az öntudat szónak nem találva meg pontos mását az egészen más jelentő *saznanjeval* fordította, s így csak áttételek feltételezésével lehet az *öntudat* oly fontos mondanivalót hordozó szerepéig eljutni, de így is csak a magyar szöveg ismeretében. A szerkezet második fele, a kopár öröm kifejezés önmagában jól tükröződik a *nemošta radostban*, de a kopár szó hangulati és jelentésbeli funkciója elvész, a szerb mondatforma pedig aligha szerencsés itt: *kakvog me saznanja radost nemošta*... A harmadik sorba átkerült állítmányi rész ismét az eredetihez hűtlen fordítást mutatja. A *mami* ige egyszerűbb, mint József Attila összetett szava a *húz-vonz*, amely maga is, eredeti formájában: *húz-von* nehézséget jelent ikerszó volta miatt, amelyet József Attila még meg is told, s analógiával megteremti a *húz-vonz* igét, asszociálva a föld vonzóerejére. Hasonló a következő állítmány esete is. A fordító arról beszél, hogy a költőt *itt tartja* a gazdag szenvedés, az eredetiben a gazdag szenvedés *taszítja* a költőt a tájhoz. A költőnél a kép dinamikus, a fordításban statikus éppen az elsikkadt igei rész miatt. A költőnek a

maga életére utaló hasonlata az idegenben élő gyermekekről a fordításban leegyszerűsödött, az eredeti szöveg két igéje: küt idegenben *löknek, vernek*, elmaradt, s helyettük jelzős szerkezetet alakított ki a fordító: to je povrataak zlostavljenoj sina. S mert itt az igék jelentettek szinte megoldhatatlan nehézséget, a fordító nem tudta azt a szimmetriát sem felállítani, amely e szakasz igéiben fellelhető, s amelyek összekötik, a két mondatot egyetlen képpé formálják: a harmadik sor hüz-vonz igéjére felel a hetedik *löknek, vernek* igéje — ezek ellentéteire épült az egész versszak, s így a költő eredendő mondanivalója, a vers mélyebb rétege marad kifejezetlen a fordításban.

Növekednek a nehézségek, ha egy zártabb formában s a rímek gazdagabb hangszerelésében jelennek meg a fent jelzett nyelvi, kifejezésbeli problémák, amelyeket itt néhány ige kapcsán vetettünk fel. A most elemzett versszak aránylag szabad és laza rímkezelése nem kötötte a fordítót, de az egyetlen s fontos rímpárt már nem sikerült átmentenie a fordításba: az *igazán... ez a hazám* összecsengése nem zárja le a verset a megtalált bizonyosság erejével, mint az eredetiben.

Radnóti Miklós sok verse a „metrum tajtékos taraján” ring, és ha a fordító hozzájuk nyúl, vizsgáznia kell anyanyelve ismeretéből, hiszen az addig jelzett nehézségek mellett még egyet kell vállalnia: az időmértékét, amelynek különösen a szerb irodalomban alig van hagyománya, s a fordítónak, hacsak nem akar Lukijan Mušickire támaszkodni, új csapáson kell elindulnia: a mai szerb nyelv hangszerelésében, modern költői témákhoz időmértékkel mérni szavait.

Költőnk ugyanis a metrum nagy értője volt, azt a csodát tudta megcsinálni, ami keveseknek sikerült, azaz a megcsontosodottnak hitt antik sémákat bűvészként kezelte; azt, ami állandónak és változtathatatatlannak látszott, folyékonyá, hajlíthatóvá tette, egy-egy versképlete a változatok gazdagságában kapott egyéni veretet, és bebizonyította, hogy az időmérték is hajlékony kifejezési eszköz, lehet benne is otthonosan mozogni, s nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy benne a magyar költészet klasszikus hagyományai mintegy összefoglálódtak, és — megdagodva — beleépültek a mai költői nyelvbe.

De van még egy ok, amely miatt Radnótit fordítva nem lehet mellőzni az időmértéket. Legnagyobb verseiben az a mondanivalóhoz a megszokottnál is döntőbb módon tapadt: mondanivalóvá vált, és ahányszor felcsendül a metrum, megszólal költészetének egyik vezérmotívuma: a halál árnyékában a költő az elveszett boldogságra emlékezik az *elégia pasztell* hangjaival, ahogyan az *A la recherche...*-ben írta:

*Verssorok úsztak a lámpák fénye körül, ragyogó zöld
jelzők ringtak a metrum tajtékos taraján és
éltek a holtak s otthon voltak a foglyok, az eltűnt
drága barátok, verset írtak a rég elesettek...*

Fordítónk tudta ezt, s dicséretére legyen mondvá, az adott körülmények között sikeresen meg is oldotta, ha nem sikerült is neki teljes mértékben „formában fordítani”, de éreztetni tudta az időmértéktől idegenkedő anyagban, a hangsúlytörvényekben oly rigorózus szerb

nyelv keretei között, hogy itt az időmérték nem formai játék, hanem lényeges része a versnek, s egy-egy nekifutásában maga is szárnyakat adott a szavaknak, sőt Radnóti fojtott patetikájából is mentett át a fordításba:

*Stihovi su jatom lepršali u blagoj svetlosti lampi,
lebdela su blistave, zelene
metafore u zapenjenoj kresti metra, a
mrtvi su bili još živi, robovi su bili u domu svom, nestali
dragi prijatelji, oni što su već pali — pisali su pesme.*

A kísérlet persze nem mindenütt járt egyforma sikerrel, árnyalása nem olyan gazdag színekben, mint Radnótinál, sokszor a megnövekedett szótagszám jelzi a fordító birkózását, néha a sánta lábak a nyelv győzelmét a fordító szándékain, nem egyszer Radnóti csodálatosan szép, de nehezen fordítható jelzői szürkülnek meg. Hiba lenne azonban a megvalósulást elvonatkoztatva vizsgálni, legjobban, ha a vállalt feladat nagyságához mérjük, s a legyőzendő nehézségek mellé állítjuk. Ha így teszünk, a fordító eredményei is megmutatják a maguk értékét.

6.

Az akadályokat jeleztük, és mondanom sem kell: a versek kiválasztása éppen úgy „gúzsba kötött táncot” jelentett, mint maga az átköltés. Eszményi megoldás lett volna, ha a Szenteleky emlegette harminc Ady-verssel sikerült volna a *teljes Adyt* idéznünk, szövegeit, egész orkesztrációját bemutatnunk. Ady költészetének kiteljesedésével együtt a fordítás nehézségei is nőnek, s a legkönnyebben fordítható verseknél kellett megállapodnunk — ezek pedig elsősorban Ady pályája un. „párizsi szakaszában” találhatóak. De úgy látszik, maga a fordító is ezekhez a versekhez vonzódott leginkább, ahogy a *Delo* című folyóiratban megjelent párizsi útirajzából látom, ezek beleépültek élményvilágába is, a politikussá Ady azonban nem vonzotta annyira. Így borult fel a kívánt egyensúly, s ezért lehet elégedetlenségünk is nagyobb az Ady-válogatás miatt, hiszen az objektív okokat a fordító szubjektív vonzódása is megtoldotta egyfelől. József Attila esetében sikerült ugyan legtöbb nagy versét felvennünk a kötetbe, néhány kimaradását azonban joggal fájlalhatjuk. A fordítások alapján a róla alkotott összkép, azt hiszem, mégis harmonikusabb, bár nem mutatjuk be a *teljes* életművet, mert a hangsúlyt az 1932 utáni költői termésre kell helyeznünk, ha a válogatás egy adott s meglehetősen szűkre méretezett keretét kell kitöltenünk. Ezekben a versekben az időszerű József Attila mutatkozik meg, mint ahogy Radnóti is halhatatlan témáival szólalt meg szerb nyelven.

A három kötet természetesen értékben sem jelent egyforma eredményt. Fordítónk, a fiatal és rokonszenves Danilo Kiš, Adyhoz vonzódott, s én paradox módon a Radnóti kötetet érzem a legsikerültebb-

nek, legegyszerűsebbnek, a legtöbb kívánni valót talán az Ady kötet hagyja maga után.

Egy azonban bizonyos: egy nagyobb lélegzetű mű, gazdagabb változás, több erő összefogása nagyobb sikert biztosított volna. Ezekben a kötetekben az első lépést tettük meg, hiszem, nem is eredménytelenül.